

DIGITAL ANTHROPOLOGY: ШЛЯХ ВІД ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДО ОСЯГНЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНИ КІБЕРАНТРОПОЛОГІЄЮ

Розова Т. В.

ВСТУП

На всіх рівнях життя сучасної людини, від глобальної політики до структур повсякденності, протягом останніх кількох десятиліть відбулися кардинальні зміни. У цій новій дійсності критично важливою є не тільки поява нового інформаційно-комунікаційного поля, яке радикально перетворило звичну інфраструктуру соціального та культурного життя, а й зростання змін, викликаних проривним розвитком цифрових технологій.

Важливо відзначити, що феномен швидкого розвитку виникає одночасно з приходом цифрових технологій, особливість яких полягає в тому, що при колосальному впливі на всю технологічну, соціальну та культурну інфраструктуру, самі вони вимагають мінімального залучення матеріальних ресурсів та мінімальної зміни навколишнього середовища.

Іншою найважливішою особливістю сучасного етапу розвитку є те, що вперше в історії його визначальним напрямом є прогрес в інфокомунікаціях та когнітивних технологіях. Технологія вступила в ту сферу, яка робить людину людиною розумною, а людський соціум виділяє з будь-яких інших біологічних спільнот. Відповідно, надшвидкий розвиток цифрових технологій визначає і неминучість соціальних зрушень, які відбуваються на наших очах і втілюються в таких поки що нових поняттях, як «інформаційне (цифрове) суспільство», «цифрова цивілізація», «цифровий світ», «цифрова епоха»; «цифрова революція».

Цифровізація як один із трендів сучасного буття змінила навколишній світ та вплинула на розвиток гуманітарних наук. У суспільних очікуваннях, звернених до науки, сьогодні явно домінують запити на нові ефективні технології, а не просто на пояснення світу.

Якщо у ХХ ст. антропологи займалися переважно осмисленням впливу техніки та технологій на життя людини, то у ХХІ ст. відзначається конвергенція технологій та людини, що змінює аксіологічні засади людського існування. Природа та технології поєднуються в якусь гібридну реальність, де світ природного та світ

штучного неподільний. В цих умовах гуманітаріям вкрай важливо розбиратися в далекій від гуманітаристики сфері цифрових технологій, розвиваючи Digital humanities (DH) – галузь наукової діяльності, що синтезує комп’ютерні, цифрові технології та гуманітарні дисципліни.

1. Осмислення природи людини у антропологічному знанні

Щоб досягнути проблеми природи людини у антропологічному знанні звернемося дуже стисло до аналізу історичних етапів, що її пройшла антропологія. Відомо, що антропологія – це спеціальне знання про людину, метою якого є вивчення людського розвитку та поведінки задля досягнення якомога повнішого опису біологічних, культурних і соціальних характеристик людини. Перш за усе це необхідно, щоб відобразити різноманітність ідентичностей та способів спілкування людей у історичному та соціальному контексті.

Зрозуміло, що антропологію завжди цікавлять деталі людського існування як цілого. Антропологи, які вивчають весь спектр людської поведінки та людського розвитку, прагнуть до усебічного опису біологічних, культурних і соціальних феноменів. Специфіка антропології визначається цілісним уявленням про людину як біо-психо-соціальну істоту, але вона також враховує історико-компаративний аналіз різних культур і суспільств. Антропологи досліджують біологічне та культурне минуле людей і порівнюють існуючі суспільства між собою. Історично так склалося, що антропологія поділяється на дві основні галузі: біоантропологію і культурну антропологію¹. Для культурно-антропологічного дискурсу характерною рисою є компаративний аналіз «західної» культури проти «незахідних» культур. Культурні антропологи, які присвятили свої дослідження такій компаративістиці, з кінця XIX століття досягли гуманістичного висновку про те, що кожна культура є самоцінною. Отже, надзвичайно важливим для антропологічного пізнання стає принцип культурного релятивізму, який ґрунтується на твердженні, що кожна культура є цінністю сама по собі. Але підкреслимо і той факт, що для біоантропології характерні три основні риси, які базуються на принципах цілісності, універсалізму та адаптації.

Спробуємо проаналізувати той шлях, який пройшла філософська антропологія від суто етнографічних досліджень структурної антропології до digital anthropology. Необхідно підкреслити, що домінуючим у науці XX століття був принцип антропоцентризму, коли

¹ Русаков С.С. Інструменти цифрової культури: культурологічний погляд на інновації в освітній галузі. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. 2015. Вип. 33(46). С. 130–136.

статус тварини вважається нижчим, ніж статус людини. У більшості випадків дослідники засуджували створення гібридів людини та тварини та вважали їх деградацією людини. Процес схрещування людини з твариною (тобто природних елементів) асоціюється з регресом у розвитку людини. Але схрещування людини з машиною, (тобто природи з технікою) сприймається у певному сенсі як апокаліптична картина, але в той самий час вважається прогресивним футуристичним явищем. Ми пов'язуємо цей факт перш за все з домінуванням технократичної свідомості, що особливо бурхливо розвинулася за доби Модерну².

Але, якщо задати питання: Чи нова для культури проблематика «людина-тварина»? Можна згадати, що історичний розвиток проблематики «людина-тварина», яскраво відбивається як у міфології, так й у мистецтві з давніх часів. Історію розвитку цього мотиву у культурі можна умовно поділити на окремі етапи. Так, давні гібриди божественного характеру відбивають обмежений вплив людини на своє оточення та віру в божественний порядок. Пізніші гібриди, пов'язані з діяльністю людини, відображають її спроби впливати на навколишній світ за допомогою магії або знання, підпорядкованого вірі в надприродний порядок. Наступний етап характеризують гібриди, які є результатом дій людини-науковця, вони сприймаються з почуттями як захоплення, так і страху перед розвитком науки та вторгненням у боже провидіння.

Той факт, що питання, які стосуються уявлення людини про себе, безпосередньо пов'язані з областю філософської антропології, визначає основні методологічні установки, які реалізовані в даному розділі. Оскільки химери і гібриди включають риси як людські, так і тваринні, то необхідно базуватися поряд з антропологічним аналізом на аналізі біоетичному та еколого-культурному. Але необхідно зауважити, що останні типи аналізу, заперечують антропоцентризм як головну парадигму в науці та світогляді (А. Швейцер, П. Сінгер)³.

Отже, проаналізуємо як фактичні наукові розробки в галузі створення гібридних організмів, так й зображення міфологічних істот, з якими людство «знайоме» зі стародавніх часів, та зробимо компаративний аналіз цих пластів сучасної та давньої культури.

Латинське слово *hibrida* означає «суміш», а *chimaera* – це ім'я монстра. Сьогодні ці поняття проникли у лексику біотехнологічного знання. Під гібридами розуміється результат схрещування двох

² Розова Т.В., Чорна Л.В. Людина. Культура. Філософія (Проблема людини в європейській філософії). Книга I. Підручник: Київ-Одеса: Освіта України. 2015. С. 73–81.

³ Geisler Linus S. Wieviel Fortschritt braucht der Mensch? Zwischen Nanotechnologie und Megaprothesen. Zukunftsaspekte der Medizin. *Frankfurter Rundschau* (№ 293).

організмів в такий спосіб, що у кожній клітині нового організму перебуває повний склад генів «батьків», тобто початкових організмів.

У англомовних країнах набуло поширення поняття «парах'юман» («parahuman» – «паралюдина»). Це поняття зручне тим, що його можна використовувати як до гібридів, так й до химер людини й тварини, а в останнє десятиліття воно використовується й відносно кіборгів. Вперше це поняття було використано у книзі теолога та фахівця з біоетики, батька сучасної медичної етики Джозефа Флетчера «Етика генетичного контролю: кінець репродуктивної рулетки»⁴. Джозеф Френсіс Флетчер (1905-1991) був американським професором, засновником теорії ситуаційної етики в 1960-х роках, піонером у галузі біоетики. Він був провідним академічним прихильником потенційних переваг евтаназії, еugenіки та клонування. Висвячений на єпископального священника, він пізніше назвав себе атеїстом. Автор багатьох книг, Флетчер був першим професором медичної етики в Університеті Вірджинії та співзасновником Програми з біології та суспільства. У 1974 році Американська асоціація гуманістів назвала його гуманістом року. Був одним із підписантів Гуманістичного маніфесту. З 1974 до 1976 року був президентом Товариства евтаназії Америки. У книзі «Етика генетичного контролю: кінець репродуктивної рулетки» він висловив думку про те, що «парах'юман» може бути створений для застосування у небезпечній роботі. Його ідеї були розкритиковані як у науковому світі, так й у ході широких суспільних дискусій. Однак поняття «parahuman» увійшло у лексику науково-фантастичної літератури, а вже завдяки цьому зайняло місце у наукових текстах⁵. Отже, згодом поняття «parahuman» стало науковою категорією. Сьогодні воно використовується як у сфері біотехнологій, так й у сфері наукових експериментів щодо створення гібридів людини та машини – кіборгів.

Роздуми про створення гібридів і химер людини та тварини, сама ідея «людини-тварини» не нова. Сучасна наука лише уможливила реалізацію цього образу, який супроводжує людину вже тисячі років. Здається, що у науці експерименти зі створення гібридів і химер почалися лише з розвитком генетики. Але це не відповідає дійсності. Так, Жан Ростан, французький біолог і етик, наводить приклади експериментів Абраама Трамбле, датовані 1743 роком, в яких останній проводить операції з прісноводними поліпами та поєднує різні їхні

⁴ Joseph F. Fletcher. The Ethics of Genetic Control: Ending Reproductive Roulette Anchor Press, 1974. 218 p. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2595209/> (дата звернення: 10.05.2023)

⁵ Joseph F. Fletcher. The Ethics of Genetic Control: Ending Reproductive Roulette Anchor Press, 1974. 218 p. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2595209/> (дата звернення: 10.05.2023)

частини, створюючи нові організми. Щоправда, від цих дослідів ще далеко до створення «людини-тварини», проте ідея даних експериментів їм близька. Ростан пише: «Проводячи ці досліді, Трамбле не тільки відкривав чудеса природи, а й демонстрував, що можна активно втручатися в життя, він грав роль чарівника, що уподібнюється до «творця явищ»»⁶.

Ростан з ентузіазмом пише про подібні експерименти, називаючи вчених тих часів «Пікассо лабораторій». Крім Трамбле, багато інших вчених в ту епоху намагалися створити химери тварин різних видів. Ростан підкреслює, що тоді потрібна була особлива сміливість і свобода. Експерименти він пояснює тим, що «творчий досвід є свого роду витвір мистецтва, оскільки дозволяє досліднику втілити у життя фантазію, надаючи можливість взаємодії винахідливого розуму із силами природи»⁷. Єдине, чого побоюється Ростан – чи не призведуть такі експерименти до того, що людина почне «жонглювати власною природою»⁸. Він не виключає потреби проведення таких наукових дій з терапевтичною метою, проте наголошує, що «необхідно заборонити створення чудовиськ серед істот нашого виду»⁹. Людина, на його думку, має повне право на вільне використання природи, на свободу в реалізації всіх своїх фантазій доти, доки вони не стосуються самої людини. При цьому у Ростана відсутнє розуміння глибокого зв'язку людини з навколишнім середовищем і того, що зміна природи тварин може спричинити зміну природи людини. У всіх етичних питаннях, які порушує Ростан, у центрі стоїть людина та її самореалізація. Така позиція виражає антропоцентричний підхід, найбільш яскраво виражений у модерних текстах.

Іншу антропологічну концепцію демонструє німецький лікар, філософ і богослов М. Бек у роботі «Людино-тваринні істоти. Про етичну проблематику гібридів, химер і партенотів». Він констатує, що нелегко відповісти на питання: чому не можна створювати таких істот? «Інтуїція, яка підказує нам, що цього не можна робити, є підказкою, проте не достатнім аргументом. Обґрунтування пов'язане, напевне, з тим, що людина має інший статус, ніж тварина, і не хоче, щоб людські статеві клітини були використані для створення нової форми життя»¹⁰. Думка про злиття людини та тварини будить в нас негативні емоції, які пов'язані з тим, що можуть бути порушені межі між людиною і твариною. Однак,

⁶ Rostand J. *Biologia twórcza*. Warszawa: PWN, 1964. С. 23.

⁷ Там само. С. 26.

⁸ Там само. С. 27.

⁹ Там само. С. 27.

¹⁰ Beck M. *Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2009. С. 280.

якби експеримент виявився успішним, то ці межі виявилися б хибними, неприродними, і тим самим наші етичні сумніви були б марними. Більше того, дослідник вважає, що межі між нами та тваринами є неприродним, а штучним конструктом, який побудовано самою людиною для того, щоб без будь-яких обмежень брати зі світу тварин все, що нам потрібно, інакше довелось б переосмислити цю межу на користь тварин. Ключем до трактовки питання про статус людини в контексті створення гібридів і химер є опозиція «культура-природа». Саме ця бінарна опозиція дозволяє характеризувати людський спосіб буття.

Для вирішення цієї проблеми звернемося до такої синкретичної світоглядної форми як міфологія. «У соціально-історичному плані серед різноманітних видів світосприймання, виражених у різних духовних культурах, які історично змінюють одна одну, можна виділити три історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, науковий. В чому відмінні риси міфологічного типу світогляду? Первісна людина подвоювала світ на невидимий та видимий, причому реальний світ керувався трансцендентним світом сутнісного буття, очевидно, тому для первісної людини і трансцендентний, і реально існуючий світ складала єдине ціле, єдину реальність, яка була в рівній мірі об'єктом сприйняття та хвилювання. Це пояснює достатньо оригінальне, з точки зору сучасної людини, сприйняття майбутнього. Як відомо, світ предків у свідомості первісної людини виступає і як минуле, і як теперішнє, і як майбутнє, а існування ідеального буття асоціюється тільки з минулим. Напевно, тому в міфологічній свідомості ми стикаємося з цікавим феноменом: сприйняттям майбутнього, яке звернене в минуле. Вже найбільш ранні та прості тотемні міфи виступали компенсуючою формою духовного зв'язку індивіду і роду, формою з'єднання первісних колективів в умовах постійного ускладнення суспільних відносин. В світлі найновіших досліджень міфологічної свідомості тотемні міфи були центруючими та домінуючими в системі міфологічних уявлень первісного суспільства, а тотемізм був родовою самосвідомістю первісної людини, сприйняттям роду через індивіда. Антропологія ХХ століття відкрила, що для людей архаїчних суспільств міф є єдино реальне і одночасно священне. Міф був включений в загальну історію як форма колективного мислення. В світоглядному відношенні в міфі відбувалося повне ототожнення людини з навколишнім середовищем, ототожнення природи та культури. В світогляді первісної людини, яка не розділяє віру і знання, будь-який міфічний об'єкт достовірний та очевидний. Це дало можливість О. Ф. Лосеву визначити міфологічну свідомість, як свідомість оригінальну, і підкреслити, що міф не є спеціальною релігійною свідомістю, а також і не є науковою побудовою

та поетичним твором. Безумовно, в міфології присутній і релігійний елемент, хоча тут він не є визначальним. Міфологічний світогляд містить в собі пізнавальний досвід людства, моральні уявлення та естетичні норми родового ладу. Але основне, що робить міфологію особливим типом світогляду, способом духовно-практичного освоєння світу – це його світоперетворююча функція. Суть міфотворчості полягає в надії людини на підкорення природних сил. Вона реалізується, завдяки олюдненню сил природи, за зразком та подібністю родового ладу і підпорядкуванню міфологічних образів інтересам і потребам суспільної людини. Це й дозволяє нам визначити міфологію як засіб розвитку духовності людини, як історично першої форми духовного життя суспільства»¹¹.

Саме у міфологічній свідомості було започатковано зародження поняття «людина-тварина» в культурах різних цивілізацій. Існує безліч уявлень про химер і гібридів людини та тварини в культурі, починаючи з найдавніших часів до сьогодення. Варто підкреслити, що «людина-тварина», всілякі міксморфні істоти, напівлюди-напівтварини, які були богами, демонами чи іншими мешканцями людського світу, існували у світоглядних підвалинах культури усіх епох. До перших, давніх, фантастичних гібридів людини та тварини в нашому культурному полі належать персонажі з грецької міфології. Найвідомішим із них був олімпійський бог Пан (у римській міфології Фавн). Іншими фантастичними «людьми-тваринами» грецької міфології були сатири та кентаври. Вони жили далеко від людей, ставилися до них неприязно і, можна сказати, втілювали в собі ворожість, примітивізм та небезпечні сили природи. Виключенням у якомусь сенсі був Мінотавр, який народився в людському суспільстві, він жив не в далекому світі богів, а в людському універсумі, хоч і був ізольованим від нього. Для нас важливою є «людська» генеалогія Мінотавра – як химери, що підтверджує новий підхід до «людини-тварини» у культурі. Мінотавр належить людській спільноті: однак він «свій» та «чужий» одночасно. Ця риса характеризує всі гібриди та химери людини та тварини. Вони існуватимуть на межі світів, як люди – не люди, як ті, які одночасно знаходяться «всередині» та «ззовні», належать одночасно *orbis interior* та *orbis exterior*. Про це свідчить той факт, що Мінотавр жив на Криті, серед людей, був включений до їхнього товариства як царський син і одночасно ізольований від цього соціуму, закритий у Лабіринті, з якого неможливо було вийти. Мінотавр як «людина-тварина» стала набагато ближчою до людини.

¹¹ Розова Т.В. Утопія та сучасність: учбовий посібник. Одеса : Астропринт, 1997. С. 78-79.

Гібриди і химери присутні не тільки в греко-римській міфології, але й в інших культурах. Наприклад, у єгипетській міфології, в якій безліч богів є напівлюдьми, напівтваринами. Більшість із них пройшла шлях від зооморфних до міксморфних.

На протигагу гібридам та химерам людина – це істота, яка «розірвана» між культурою та природою. Людська фізіологія, а також процеси народження, старіння та смерті, виходять прямо з природи, і людина поділяє цей досвід із тваринами. Однак, людина побудувала собі новий життєвий простір – простір культури, з наукою та технікою як його невід’ємними частинами, які іноді служать доповненням чи продовженням природи, а часом є її протилежністю. Наприклад, кіборги як штучні люди, що стають частиною реальності значно швидше, ніж гібриди людини та тварини. Варто наголосити, що новини про появу чергового кіборга, андроїда чи робота часто супроводжується захопленням від досягнутого рівня володіння технологіями.

«Штучна людина» це – робот, андроїд та кіборг. Поняття «робот» було введено у лексичний оборот у 1922 році чеським письменником Карелом Чапеком. Поняття створене від слова «робота», яке характерне для багатьох слов’янських мов. Роботи не обов’язково мають зовні нагадувати людей, однак у них проявляються людські риси.

Андроїд – поняття запозичене з грецької мови: *andros* – «чоловік» та *eidos* – «образ». Це означає людиноподібного робота, зовні настільки схожого на людину, що його практично не можна відрізнити.

Кіборг (від англійської *cybernetic organism*) – це гібрид людини та машини, яка має як природні, так і штучні органи. Кіборгом є також людина, тіло якої вдосконалено технічними імплантатами. Штучна людина – це насамперед небезпека для справжньої людини. Однак там, де закінчується магія і починається наука, людина у своїх спробах досягти або перевершити Бога, плекає надію стати досконалим Творцем, оскільки сама не є досконалим творінням. «Продукти технології ... повинні бути досконалішими за своїх творців – на протигагу божому творінню. Ми не хочемо вірити, що наше творіння є неповноцінним. Ми вважаємо за краще себе обманювати»¹².

2. Природа людини і сучасні біоінженерні технології

Один з провідних сучасних філософів Ю. Габермас розглядає проблему функціонування етичних норм в епоху постмодерну і краху великого нарративу. Ю. Габермас опублікував роботу «Майбутнє людської природи. До ліберальної евгеніки?», присвячену загрозам, що

¹² Radkowska-Walkowicz M. *Od Golema do Terminatora. Wizerunki sztucznego człowieka w kulturze*. Warszawa: WaiP, 2008. С. 84.

виходять із нових можливостей біотехнологій та генної інженерії¹³. Протягом більш, ніж десяти років з дня опублікування цієї роботи, біотехнології зміцнилися і набули поширення, тоді як ризики з ними пов'язані, про які писав Габермас, нікуди не поділися. Його праця залишається актуальною і сьогодні у світлі сучасних суперечок навколо генних технологій. Так, можливість втручання у геном людини, «програмування» дітей, майбутніх поколінь, підриває основи сучасної культури, тобто, рівність всіх людей з народження і свободу кожної людини, яка уможливорює її самореалізацію. Людина як результат «лотереї генів», на думку Габермаса, може відчувати себе вільнішою, ніж людина, яка має генетичне втручання на ембріональній стадії, тобто, без її дозволу. Тим самим, людський ембріон стає об'єктом маніпуляції іншою людиною.

Але Габермас додає, що загроза тут у тому, що зміна природи індивіда генетично може змінити його можливості критично поставитися до своєї природи. Змінюються також міжлюдські відносини, оскільки «внаслідок того, що одна людина приймає щодо іншої незворотне рішення, яке глибоко торкається органічних структур іншого, а симетрія відповідальності, яка в принципі існує між вільними і рівними особистостями, обмежується»¹⁴. Юрген Габермас стверджує, що нові досягнення науки не повинні змінити нашої здатності бачити у кожній людині автономного суб'єкта. Тим самим він намагається знайти рішення, що виходить із цінностей сучасного суспільства.

Проблема створення кіборгів, заміщення частин тіла людини високотехнологічними аналогами, за умов активного розвитку інформаційних і біоінженерних технологій, привертає дедалі більше уваги дослідників як точних, природничих, так і гуманітарних наук. Образ кіборга формується, з одного боку, під впливом наукових розробок у галузі створення перших кіберпроектів, форсайт-досліджень щодо кіборгізації соціуму, але з іншого боку, образ кіборга формує сучасна масова культура, яка характеризується широтою охоплення аудиторії та переходом у нові електронні форми.

На основі філософсько-антропологічного підходу представимо огляд сучасних досліджень, пов'язаних із розумінням сутності кіборгів, їх ролі у суспільстві майбутнього, а також аналіз соціогуманітарних аспектів процесу кіборгізації суспільства. Розвиток кібертехнологій аналізується сучасною наукою з позицій проблеми їх (кібертехнологій) подальшого

¹³ Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik? Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001. С. 23–24.

¹⁴ Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik? Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001. С. 23–24.

впровадження, трансформації гендера, демографічного переходу тощо. Науковцями ХХІ століття виявлено динаміку образу кіборга у продукції масової культури, що призводить до усунення онтологічних меж існування людини, постановки нових екзистенційних проблем особистості.

Розвиток сучасної цивілізації обумовлений її провідним чинником – науково-технологічним прогресом, який багато в чому визначає як сучасний соціогенез, так і антропогенез. Еволюція свідомості людини, що полягає як у розвитку когнітивних здібностей людини, так і у процесі створення світу високих технологій, виходить на новий рівень – поєднання біологічних та технологічних параметрів тілесності особистості. Формування кіберлюдини як процес синтезу людини та високих технологій – це не лише образ із наукової фантастики, а й реальний науковий проєкт, що втілюється в реальність ¹⁵.

Розглянемо дослідження процесів кіборгізації у сучасному науковому знанні, іншими словами, виявимо епістемологічний контекст біотехнологічної революції.

Проблеми кіборгізації суспільства – порівняно нова галузь міждисциплінарних досліджень: біотехнології, нанотехнології, кібернетики, медицини, а також культурології, антропології, філософії та навіть теології. Ці дослідження носять характер форсайту – випереджального розвитку та проводяться, як правило, з позиції вивчення багатоальтернативності шляхів розвитку через нестабільність, відкритість сучасного соціуму та світу технологій. Провідними світовими центрами компетенцій з вивчення соціогуманітарних аспектів кіборгізації є Університет Каліфорнії (Санта-Крус), Університет Брукліна, Міланський Університет, Університет Торонто.

Як відомо, поняття «кіборг» та «кіборгізація» були запроваджені у 1960 році винахідником Манфредом Клайнсом та лікарем Натаном Клайном, дослідниками лабораторії Динамічного Моделювання, які займалися проблемами інформаційних технологій та поведінкою людини за умов космічних польотів ¹⁶. Поняття закріпилося у науковій літературі та масовій культурі завдяки численним книгам та фільмам на тему майбутнього. У науці тема зрощення людського організму з машиною та її елементами набула розвитку в сфері медицини та трансплантації штучних органів, у сфері створення нових матеріалів, у

¹⁵ Fischer M. Worlding Cyberspace: Towards a Crucial Ethnography in Time, Space, Theory. *Critical Anthropology Now: Unexpected Context, Shifting Constituencies, Changing Agendas* / Ed. G. Marcus. Santa Fe: SAR Press, 1999. P. 245–305.

¹⁶ Clynes M.E., Nathan S.K. Cyborgs and Space. *Astronautics*. № 26-27 (September), 1969. P. 74–76.

дослідженнях з нанотехнології, у розвитку інформаційно-когнітивних технологій. Її передумовами можна вважати ідеї, що були закладені у концепціях космізму та ноосфери. На розробку цієї проблематики вплинули і сучасні теорії трансгуманізму, сингулярності, прискорення наукового прогресу, що сприяють укоріненню ідеї штучного інтелекту та поступової кіборгізації людей. Одним із авторів цих ідей є американський винахідник, програміст, футуролог, технічний директор Google, творець Університету Сингулярності, відомий серед розробників концепції трансгуманізму Реймонд Курцвейл¹⁷. Він вважає, що постбіологічний інтелект незабаром «встановлюватиметься» у роботів, як зараз встановлюється програмне забезпечення в наших комп'ютерах. Курцвейл вважає, що швидка стимуляція процесів кіборгізації може призвести до технологічної сингулярності вже 2045 року. За його словами, кіборгізація (cyborgization) є не що інше, як перехід від біологічної еволюції до техно-еволюції, який повністю контролюється з техно-антропних виробів. Цей підхід – найбільш оптимістичний, якщо порівнювати його з концепцією фетишизації кіборгів. Над утіленням ідей техно-еволюції потужно працює Р. Курцвейл у рамках діяльності компанії Google та Університету Сингулярності (2008 р.).

Singularity University (SU) – це приватна компанія, яка є мозковим центром та бізнес-інкубатором, вона не є університетом у звичайному сенсі цього слова і не надає традиційної університетської освіти. Її можна назвати венчурним фондом. Singularity University знаходиться в Кремнієвій долині, її девіз: «виховувати, надихати та розширювати можливості лідерів, застосовуючи експоненційні технології для вирішення глобальних проблем людства». «Батьками» SU є Рей Курцвайл та засновник космічного туризму Пітер Діамандіс. Серед корпоративних засновників Singularity University такі організації як NASA, Nokia, Autodesk, Google, Genentech. У 2016 році відбулося відкриття філії Singularity University Kyiv). Особливо цікавить Реймонда Курцвейла проект створення програмних продуктів на принципах штучного інтелекту, запровадження яких очікується до 2025 року.

Але висловлюються і кардинально протилежні наукові думки. Так, побоювання стосовно розриву між технологічною модифікацією людини та її соціальною ідентичністю висловлюють Ніл Уайтхед і Майкл Уеш у роботі «Людини більше немає: цифрові суб'єктності, нелюдські суб'єкти та кінець антропології», вважаючи, що технологічна

¹⁷ Kurzweil R. How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed. New York: Viking Books, 2012.

модифікація тіла здатна призвести до втрати ідентичності та незалежності людини, а також до розриву із соціальним середовищем¹⁸.

У той же час, звучать і більш стримані думки щодо кризи людини, наприклад, у Джошуа Уельса в роботі «Зберігайте спокій і залишайтеся людьми: як ми завжди були кіборгами та теорії технологічного сьогодення антропології», в якій на основі аналізу історії ідей кіборгізації автор робить висновок про те, що кіборгізація розвиватиметься у бік зміцнення адаптивних здібностей організму до викликів середовища із збереженням гомеостатичної рівноваги¹⁹.

Польські дослідники М. Марсеняк та М. Кличовські вважають, що проблема кіборгізації обумовлена розвитком суспільства споживання. Внаслідок використання сучасних технологій відбувається поступова комерціалізація людського тіла, яке змінюється, стаючи кіборгом. Споживачі одержують все нові і нові можливості, що дозволяє їм підвищити свою вартість на споживчому ринку міжособистісних зав'язків. Іншими словами, людина прагне стати товаром, який інші прагнуть отримати. У цьому сенсі можна погодитися з висновком авторів про те, що біологічне тіло поступово перетворюватиметься на трансбіологічне (transbiological), аж до стану постбіологічного «тіла без тіла» у майбутньому²⁰.

Помітний внесок у формування образу кіборга зробила Донна Гаравей, більшість робіт якої присвячені взаємозв'язку кіборгізації з проектом постгендерного соціуму²¹.

Крім гендерного аспекту проблема кіборгізації тісно переплетається з проблемою демографічного переходу. Динаміка сучасного суспільства знаходиться в залежності від фактору перенаселення планети та демографічного зростання. Перш за усе зростає чисельність населення країн Азії та Африки. З огляду на це проблема кіборгізації набуває нового характеру. Впровадження інформаційних технологій у життя, біотехнологій у тілесність людини, насамперед, торкнеться розвинених у технологічному відношенні країн. Сьогодні кіборгізація у західних країнах багато в чому сприймається як засіб боротьби зі старінням та

¹⁸ Whitehead N.L., Wesch M. *Human No More: Digital Subjectivities, Unhuman Subjects, and the End of Anthropology*. Colorado: University Press of Colorado, 2012. С. 177–198.

¹⁹ Wells J.J. *Keep Calm and Remain Human: How We Have Always Been Cyborgs and Theories on the Technological Present of Anthropology*. *Reviews in Anthropology*. 2014. Vol. 43, Iss. 1, С. 5–34.

²⁰ Marciniak M., Klichowski M. The paradox of commodification of the body in the society of consumption and cyborgization. *Studia Edukacyjne*. 2013. Vol. 29, С. 153–167.

²¹ Haraway, Donna. *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist Feminism in the Late Twentieth Century*. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991. P.149-181.

покращенням якості життя. Зрозуміло, що нові технології є досить дорогими, а тому скористатися ними зможе перш за все «золотий мільярд». Це може призвести до того, що і без того низький приріст населення у розвинених країнах Європи та Північної Америки призведе у цих регіонах світу до сценаріїв, що яскраво представлені у творах футурологів та мають назву «постлюдський соціум». Там, де рівень доступу до високих технологій значно менший і ними можуть користуватися лише матеріально забезпечені еліти, проблеми масової кіборгізації навряд чи є ризиком для розвитку. Але у такому разі потрібно враховувати той факт, що для таких регіонів світу кіборгізація може бути пов'язана з технологіями створення ідеального солдата або ідеального робітника. Так чи інакше, але втілення кіборгізації на практиці може сприяти поляризації соціальної структури суспільства та статусних характеристик громадян, а також зростаючої поляризації між регіонами світу по осі Південь – Північ. Необхідно підкреслити, що особливу групу будуть становити азійські країни на чолі з Китайською народною республікою, де висока чисельність населення поєднується з фактом зростання швидкого запровадження у культурну практику досягнень біотехнологій. На нашу думку, саме у цьому регіоні світу слід очікувати масових «кібертрансформацій» людини.

Отже, можемо прийти до висновку, що проблеми розвитку кібертехнологій та створення людини-кіборга досліджуються з позиції різних наукових галузей. Так, еколого-біологічні аспекти цієї проблеми характеризуються доктором філософії з Великої Британії Ентоні Стеббінгом у його книзі «Кібернетичний погляд на біологічне зростання»²². Вивчення проблем віртуальних технологій, взаємодії людини з комп'ютером, крос-медійних комунікацій, представлено у роботах К'етіл Сандвіка, магістра мистецтв, доктор філософії, доцента кафедри медіа, пізнання та комунікації Копенгагенського університету²³. Аналіз релігійно-етичних аспектів проблеми дискурсів кіборгів виконано німецьким соціологом професором соціальних наук на економічному факультеті Берлінської школи економіки та права Д. Шпрееном²⁴. Когнітивні аспекти проблеми розвитку штучного інтелекту вивчаються в роботах американського філософа К. Сейра²⁵, який працював в Університеті Нотр-Дам у Північній Дакоті. Його ранні

²² Stebbing T. *A Cybernetic View of Biological Growth*: Cambridge University Press, 2010.

²³ Sandvik K. *The Player, the Controller and the amazing Avatar: Extending the human body into virtual environments. Papers of Conference «Erlebnis und Erfahrung: Aesthetics of Pervasiveness»*. Denmark, København. 6-7 November 2007. P. 30.

²⁴ Spreen D. *Was ver-spricht der Cyborg?* URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-207098> (дата звернення: 09.05.2023)

²⁵ Sayre K. *Cybernetics and the Philosophy of Mind*. London: Routledge, 1976. 270 p.

роботи були присвячені головним чином філософському осягненню штучного інтелекту, кібернетики та теорії інформації.

Названі лише деякі роботи, але полідисциплінарність проблеми дослідження дуже помітна. Вона задає багатовимірність цих та інших напрямків: від релігієзнавства до економіки, від екології до права, від фізіології до педагогіки та психології. Проблема створення кіборгів стає для сучасної антропології такою ж різнобічною, як і проблема самої людини. Зростання уваги до проблеми кібергизації у науковому світі супроводжується формуванням образу кібергероя в масовій культурі, яка формує як позитивні, так і негативні реакції з приводу створення та утілення у соціальну практику кібертехнологій.

ВИСНОВКИ

Отже, сучасне антропологічне знання у своєму розвитку пройшло декілька етапів. Вони базувалося на світоглядних парадигмах, які домінували у той чи інший історичний період. Поряд з антропоцентризмом однією із існуючих світоглядних парадигм є біоцентризм. Релігійний світогляд біоцентризму був характерним для індуїзму, буддизму та інших релігійних течій. Але існує не тільки релігійна, але й раціональна форма біоцентризму, яка знайшла своє вираження в етиці як біоетика та науці як біоантропологія.

Близькою до біоцентризму філософсько-світоглядною течією, яка все більше впливає на антропологічне знання у зв'язку із загостренням глобальної екологічної кризи, є екоцентризм. Згідно зі світоглядними настановами біоцентризму, вся планета є спільною батьківщиною для людини та інших живих істот, що мешкають на планеті. Незважаючи на всі розбіжності між біоцентризмом та екоцентризмом, між цими світоглядами існує узгодженість, консенсус, який базується на тому, що для визначення місця людини в екосфері необхідно розробити новий підхід. Таким чином, біоцентризм та екоцентризм впливають на формування світогляду нової, цифрової антропології.

Отже, сучасна антропологія осмислює трансформації образу людини як біо-психо-соціальної істоти на шляху до розуміння кіборга в сучасній науці та культурі. Філософсько-антропологічний аналіз онтологічних та аксіологічних аспектів кіборгизації суспільства та їх впливу на природу людини приводить до розуміння сутнісних рис нового етапу філософсько-антропологічного знання – цифрової антропології.

Digital anthropology постає як галузь антропологічного знання, яка розглядає поширення глобальних інформаційних і комунікаційних технологій у широкому діапазоні соціальних і культурних сфер не як суто технологічний і соціально нейтральний акт, а як зміну способів

комунікації в усьому світі. Водночас цифрова антропологія зберігає наступність методів і практик аналізу культури. Вона будується, як особлива галузь знань, на поглядах і принципах, сформованих попередньою традицією філософсько-антропологічних досліджень, стверджуючи, що оцифрування не зробило людину менше людиною і що цифрова культура не знівелювала її сутності. Натомість люди залишаються біо-психо-соціальними істотами в цифровому світі, а цифрові технології пропонують антропології нові можливості, які можуть допомогти зрозуміти, що означає бути людиною у сучасному світі. Цифровізація також виявляє відмінні риси культури: її одночасну замкнутість і відкритість, гомогенність і неоднорідність, універсальність і специфічність. Поняття «цифрове» засноване на бінарному коді. Генеалогія цифрової антропології сходить до створення перших комп'ютерів. Витоки поняття «кіберантропологія» пов'язуються перш за все з кібернетикою Норберта Вінера. Згодом, популярність категорії «кіберпростір» сприяла трансформації двох названих напрямків в єдиний, який і був визначений поняттям «цифрова антропологія». Об'єкти дослідження цифрової антропології мають приставку кібер: кібер-людина, кібер-простір, кібер-організм (кіборг), кібер-антропологія, кібер-культура. Таким чином, цифрова антропологія є частиною Digital humanities як однією з галузей наукової діяльності, що синтезує цифрові технології з гуманітарним знанням.

АНОТАЦІЯ

Досліджена трансформація образу людини у цифровій антропології (Digital anthropology). Філософсько-антропологічний аналіз онтологічних та аксіологічних аспектів кіборгізації суспільства дозволив виявити вплив кіборгізації на сучасне розуміння природи людини. Окреслені етапи розвитку антропологічного знання, які базувалися на різних світоглядних парадигмах: антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм. Цифрова антропологія будується на принципах, сформованих попередньою традицією філософсько-антропологічного знання. Поняття «цифрове» засноване на бінарному коді. Об'єкти дослідження цифрової антропології мають приставку кібер: кібер-людина, кібер-простір, кібер-організм (кіборг), кібер-антропологія, кібер-культура. Витоки поняття «кіберантропологія» пов'язуються з кібернетикою Норберта Вінера. Образ кіборга формується під впливом наукових кіберпроектів та завдяки кіборгізації соціуму сучасною масовою культурою. Кіборгізація існує завдяки новій галузі міждисциплінарних досліджень: синтез досліджень з

біотехнології, нанотехнології, кібернетики, медицини та гуманітарного знання з антропології, філософії, культурології, теології.

Ключові слова: цифрова антропологія, кіборгізація, кіберантропологія, природа людини, химера, гібрид, парах'юман, партенот, штучна людина, кіберлюдина, кіборг, робот, андроїд.

Література

1. Artmann S. Computers and Anthropology. *21st Century Anthropology: A Reference Handbook, 2 vols.* / Ed. H.J. Birx. L.: Sage, 2010. Vol. 2. P. 915–924.
2. Beck M. Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten. Paderborn: Ferdinand Schöning, 2009. С. 93–280.
3. Clynes M.E., Nathan S.K. Cyborgs and Space. *Astronautics*. № 26-27 (September), 1969. P. 74–76.
4. Costa E. Social Media in Southeast Turkey: Love, Kinship and Politics. L.: UCL Press, 2016.
5. Doron A., Jeffrey R. The Great Indian Phone Book: How the Cheap Cell Phone Changes Business, Politics, and Daily Life. Cambridge: Harvard University Press, 2013.
6. Escobar Arturo. Pluriversal Politics. The Real and the Possible: Duke University Press, 2020. 232 p. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11315v0>
7. Fischer M. Worlding Cyberspace: Towards a Crucial Ethnography in Time, Space, Theory. *Critical Anthropology Now: Unexpected Context, Shifting Constituencies, Changing Agendas* / Ed. G. Marcus. Santa Fe: SAR Press, 1999. P. 245–305.
8. Geisler Linus S. Wieviel Fortschritt braucht der Mensch? Zwischen Nanotechnologie und Megaprothesen. Zukunftsaspekte der Medizin. *Frankfurter Rundschau* (№ 293).
9. Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik? Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001. С. 23–24.
10. Haraway, Donna. A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist Feminism in the Late Twentieth Century. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991. P. 149–238.
11. Haynes N. Social Media in Northern Chile: Posting the Extraordinarily Ordinary. L.: UCL Press, 2016.
12. Joseph F. Fletcher. The Ethics of Genetic Control: Ending Reproductive Roulette Anchor Press, 1974. 218 p. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2595209/> (дата звернення: 10.05.2023).

13. Kurzweil R. How to Create a Mind: The Secret of Human Thought Revealed. New York: Viking Books, 2012.
14. Marciniak M., Klichowski M. The paradox of commodiication of the body in the society of consumption and cyborgization. *Studia Edukacyjne*. 2013. Vol. 29, C. 153–167.
15. McDonald T. Social Media in Rural China: Social Networks and Moral Frameworks. L.: UCL Press, 2016.
16. Miller D., Slater D. The Internet: An Ethnographic Approach. Oxford: Berg, 2000.
17. Radkowska-Walkowicz M. Od Golema do Terminatora. Wizerunki sztucznego człowieka w kulturze. Warszawa: WaiP, 2008. C. 25–178.
18. Rostand J. Biologia twórcza. Warszawa: PWN, 1964. C. 23–27.
19. Sandvik K. The Player, the Controller and the amazing Avatar: Extending the human body into virtual environments. *Papers of Conference «Erlebnis und Erfahrung: Aesthetics of Pervasiveness»*. Denmark, København. 6-7 November 2007. P. 30.
20. Sayre K. Cybernetics and the Philosophy of Mind. London: Routledge, 1976. 270 p.
21. Singer P. All Animals Are Equal. *Animal Ethics. Past and Present Perspectives*. – Berlin: Logos, 2012. C. 163–178.
22. Spreen D. Was ver-spricht der Cyborg? URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-207098> (дата звернення: 09.05.2023)
23. Stebbing T. A Cybernetic View of Biological Growth: Cambridge University Press, 2010.
24. Wang X. Social Media in Industrial China. London: UCL Press, 2016.
25. Wells J.J. Keep Calm and Remain Human: How We Have Always Been Cyborgs and Theories on the Technological Present of Anthropology. *Reviews in Anthropology*. 2014. Vol. 43, Iss. 1, C. 5–34.
26. Whitehead N.L., Wesch M. Human No More: Digital Subjectivities, Unhuman Subjects, and the End of Anthropology. Colorado: University Press of Colorado, 2012. C. 177–198.
27. Why We Post 2019 – Why We Post is a global anthropological research project on the uses and consequences of social media. *Why We Post*. URL: <https://www.ucl.ac.uk/why-we-post> (дата звернення: 08.05.2023)
28. Розова Т.В., Чорна Л.В. Людина. Культура. Філософія (Проблема людини в європейській філософії). Книга І. Підручник: Київ-Одеса: Освіта України. 2015. 328 с.
29. Розова Т.В. Утопія та сучасність: учбовий посібник. Одеса : Астропринт, 1997. 132 с.

30. Русаков С.С. Інструменти цифрової культури: культурологічний погляд на інновації в освітній галузі. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. 2015. Вип. 33(46). С. 130–136.

Information about the author:

Rozova Tamara Viktorivna,

Doctor of Philosophical Science, Professor,

Head of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of

Culture and Cultural Studies

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University

9, Pirogov str., Kyiv, 02000, Ukraine